

A Geopoetical Reading of Jalal Al-e-Ahmad's *Khasi dar Miqat*

Mahmood Heidari^{1*}
Elham Choobine²

Abstract

Conceptualised in the 1990s by the Scottish writer, poet, tourist, and philosopher, Kenneth White, Geopoetics is a new spatial approach to literature. Contrary to Gaston Bachelard's "Poetics of Space" and Bertrand Wesphal's "Geographical Criticism," which mainly focus on places and descriptions, Geopoetics also investigates the author's critical approach towards places and the profound relationship between man and the earth. This study employs content analysis to geopoetically investigate Jalal Al-e-Ahmad's travelogue *Khasi dar Miqat*, focusing on the significance of place in travelogues and the psychological impact of the spiritual atmosphere in the land of revelation on Al-e-Ahmad. This article foregrounds the interconnectedness of place and geopoetical elements such as culture, place, poeticity, philosophy, spirituality, and emotional entanglement, all of which are elements in a geopoetical reading of travelogues. Unlike other realist authors who objectively provide detailed descriptions of locations, Al-e-Ahmad also adds a spiritual and philosophical quality to his accounts, as if his emotions were entangled with the ambiance, to critically describe places and juxtapose them with a better world.

Keywords: Jalal Al-e-Ahmad, *Khasi dar Miqat*, Place, Geopoetics, Kenneth White

Extended Abstract

1. Introduction

Conceptualised in the 1990s by the Scottish writer, poet, tourist, and philosopher, Kenneth White, Geopoetics is a new spatial approach to literature. Contrary to Gaston Bachelard's "Poetics of Space" and Bertrand

---

*1. Associate Professor in Persian Language and Literature, Yasouj University, Iran.
(Corresponding Author: heidarimahmood81@gmail.com)

2. Ph. D. Student in Persian Language and Literature, Yasouj University, Iran.
(echoobine@yahoo.com)

Wesphal's "Geographical Criticism," which mainly focus on places and descriptions, Geopoetics also investigates the author's critical approach towards places and the profound relationship between man and the earth. Jalal Al-e-Ahmad's *Khasi dar Miqat* is an account of his 23-day Islamic pilgrimage. This travelogue contains daily observations and descriptions of places, alleys, and bazaars. In addition to his critical views, his spiritual turmoil stimulated by his presence in different places, which he mentions in his writings, is of importance. Focusing on Kenneth White's "Geopoetics" and underlining the importance of location in Al-e-Ahmad's travelogue, this study aims to answer the following questions: How does the author make a spiritual/emotional connection with the place and what is its role in the poetics of the travelogue? What are the implications of the geopoetical elements in this travelogue?

2. Methodology

This qualitative content analysis research employs a descriptive-analytic method to investigate the important elements in Kenneth White's theory such as emotional-spatial entanglement, poeticity, critical thinking, and descriptions in the selected work.

3. Theoretical Framework

Initiated by Kenneth White, Geopoetics is a new method which investigates place and its relation with mankind. During his travels, White was amazed by places and the emotions they aroused in people. He published an account of his travels, titled "*Le Plateau de l'Albatros: Introduction à la géopoétique*," which examines the energy of place and its effect on people's emotions. In his geopoetic manifesto, he explicitly states his dream of geo-centered literature. "Geopoétique" is the geographical/spatial intuition which reflects the human-earth connection in literary works (Italiano, 2008:4). The locus of geopoetics, White argues, is culture and because of cultural elements we can be "poet-like inhabitants of the earth" (Hashas, 2017:15). Some of the key elements of geopoetics are poetic descriptions with spatial emotion, awareness of the socio-cultural structures of the place, and the human-environment interaction (Magrane, 2021:11). Considering the fact that people mature through traveling and the real journey is the journey within, it can be argued that geopoetics is in line with spiritual and philosophical schools such as Buddhism and Mysticism (J. Assadollahi, et al, 1399 [2020]:172-174).

4. Discussion and Analysis

4.1 Philosophical Aspects and Emotional Connection with Place

Finding his brother and curiosity are Al-e-Ahmad's motivations in his journey. The spiritual ambiance of the pilgrimage affects and overwhelms him; this underscores the deep relation between man and the earth. He seeks his lost identity in special places which initiate his spiritual and intellectual changes. This journey, for the author, is marked by self-discovery.

4.2 Critical Aspect

A critical approach toward the environment is a key element in Geopoetics. From the start, nothing is hidden from Al-e-Ahmad's sharp eyes. His account includes the commotion in the city of tents, the exsanguination of sheep, the crisis in Saudi Arabia, the horrendous situation of the streets and alleys of Mecca and Medina, disgusting toilets, etc.

4.3 Poetic Aspect

From A geopoetical standpoint, presence in a special place triggers certain memories. This moment marks the fusion of literature and geography. The emotions resurface and the poeticity of the earth emerges. Al-e-Ahmad poetically describes the spiritual ambiance of the pilgrims. He likens the tents to ships, the ropes to paddles, and the sands to the sea.

5. Conclusion

This article foregrounds the interconnectedness of place and geopoetical elements such as culture, place, poeticity, philosophy, spirituality, and emotional entanglement, all of which are important features of a geopoetical reading of travelogues. Unlike other realist authors who objectively provide detailed descriptions of locations, Al-e-Ahmad also adds a spiritual and philosophical quality to his accounts, as if his emotions were entangled with the ambiance, to critically describe places and juxtapose them with a better world.

Select Bibliography

- Al-e-Ahmad, J. 1401 [2022]. *Khasi dar Miqat*. 13th ed. Tehran: Me'yar-e Elm.
- Hashas, M. 2017. *Intercultural Geopoetics in Kenneth White's Open World*. London: Cambridge Scholars Publishing.
- Italiano, F. 2008. "Defining Geopoetics." *TRANS- [En ligne]*. Vol, 7. No, 6. <https://doi.org/10.4000/trans.299>. Accessed 8 July 2020.
- J. Assadollahi, M. S., et al. 1399 [2020]. "Jostejooye Makan-e Khishtan; Barrasi-e Dastan-e Golhaye Zaval-e Patrick Modiano az Manzar-e Geopoetic." *Naqd Zaban va Adabiyat-e Khareji*. Vol, 17. No, 14. pp. 171-187. ("Quest for Places and Self: A Study of Flowers of Ruin by Patrick Modiano Based on Geopoetic Theory." *Critical Language and Literary Studies*) [In Persian].

- Magrane, E. 2021. "Climate Geopoetics, the Earth is a Composted Poem." *Dialogues in Human Geography*. Vol, 11. No, 1. pp. 8-22.
- Westphal, B. 2011. *Geocriticism: Real and Fictional Spaces*. Robert. T. Tally (trans.). Palgrave Macmillan. pp. 112-178.

How to cite:

Heidarim, M., & Choobine, E. 2023. "A Geopoetical Reading of Jalal Al-e-Ahmad's *Khasi dar Miqat*", *Naqd va Nazaryeh Adabi*, 15(1): 155-170. DOI:10.22124/naqd.2024.25468.2503

Copyright:

Copyright for this article is retained by the author(s), with first publication rights granted to *Naqd va Nazaryeh Adabi (Literary Theory and Criticism)*.

This is an open-access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution License (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided that the original work is properly cited.

تحلیل سفرنامه خسی در میقات جلال آل احمد از منظر ژئوپوئتیک

الهام چوبینه^۲

محمود حیدری^{۱*}

چکیده

ژئوپوئتیک رویکرد جدیدی است به فضا (مکان) در ادبیات که کنت وایت، نویسنده، شاعر، فیلسوف و گردشگر اسکاتلندی در دهه ۹۰ میلادی مطرح کرد. این رویکرد نقدی به فضا در ادبیات برخلاف نظریه «بوطیقای فضا» ی «گاستون باشلار» و «نقد جغرافیایی» «وستفال»، علاوه بر توجه ویژه به مکان‌ها و توصیف آنها، به رابطه عمیق انسان و زمین و همچنین احساسات و عواطفی که از رابطه این دو به وجود می‌آید و تفکر انتقادی نویسنده به مکان‌ها، می‌پردازد. این پژوهش به روش تحلیل محتوا، با توجه به نقش مهمی که سفرنامه‌ها به مکان می‌دهند از یک سو، و فضای معنوی حاکم بر سرزمین وحی که منجر به انفعالات روحی و فکری جلال آل احمد داشته است از سوی دیگر، به تطبیق مؤلفه‌های نظریه ژئوپوئتیک بر سفرنامه خسی در میقات پرداخته است. نتایج به دست آمده از این پژوهش حاکی از آن است که عناصر مهمی از نظریه ژئوپوئتیک همچون فرهنگ، مکان، زمین، زبان شاعرانه، فلسفه، عرفان و گره خوردگی احساسات با مکان به طرق مختلفی در این اثر در هم تنیده شده‌اند و همگی در شکل‌گیری خوانش ژئوپوئتیکی سفرنامه نقش دارند. نویسنده در خسی در میقات برخلاف دیگر آثار رئالیستی، تنها به توصیف صرف مکان اکتفا نمی‌کند بلکه این توصیفات را با نگاهی عرفانی و فلسفی پیوند می‌زند به طوری که احساسات نویسنده با فضاهای داستان گره می‌خورد و با تفکری انتقادی نسبت به داشتن جهانی بهتر به توصیف مکان‌ها می‌پردازد.

واژگان کلیدی: جلال آل احمد، خسی در میقات، مکان، نظریه ژئوپوئتیک، کنت وایت.

* heidarimahmood81@gmail.com

۱. دانشیار گروه زبان و ادبیات فارسی دانشگاه یاسوج، یاسوج، ایران. (نویسنده)

مسئول/ محل خدمت فعلی دانشگاه شیراز

echoobine@yahoo.com

۲. دانشجوی دکتری زبان و ادبیات فارسی دانشگاه یاسوج، یاسوج، ایران

۱- مقدمه

در مطالعات نقدی جدید، مکان اهمیت ویژه‌ای یافته است و مطالعات گسترده‌ای در ارتباط با فضاهای ادبی و جغرافیایی صورت گرفته است. پیامد این اهمیت و مطالعات نقدی، پیدایش نظریه‌های جدیدی است که با وجود تفاوت‌های ساختاری و مفهومی، از توجه روزافزون مکان حکایت دارند؛ از آن میان می‌توان به کرونوتوپ میخائیل باختین (۱۹۹۶)، نقد محیط زیستی ویلیام روکرت (۱۹۷۸)؛ لارنس بوئل (۱۹۹۵) و ژوزف میکر (۱۹۹۷)، نقد جغرافیایی برتراند وستفال (۲۰۰۷)، روایت‌شناسی مکانی رایان، (۲۰۰۹)، جغرافیای ادبی میشل فوکو (کریمیان، حاجی حسن عارضی ۱۳۹۶: ۸)، بوطیقای فضای گاستون باشلار (۱۹۹۴) و نظریه ژئوپوئتیک کنت وایت (۱۹۹۴) نام برد.

از جمله بسترهای مناسب برای پژوهش‌هایی که در رابطه با مکان و انسان صورت می‌گیرد، سفرنامه‌ها هستند و از آنجا که مکان در سفرنامه‌ها بسیار برجسته است زمینه مناسبی برای رویکردهای نقدی مکانی به شمار می‌روند. پر واضح است که منظور از مکان به‌عنوان عنصر مهم سفرنامه، مربوط به سفرنامه‌های واقعی است که در عالم واقع انجام می‌شود و سفرنامه‌نویسانی همچون ناصر خسرو، ابن بطوطه، ابن جبیر اندلسی و غیره به نوشتن این سفرنامه‌ها پرداخته‌اند. البته گونه‌های دیگری از سفرنامه نیز وجود دارد که به سفرنامه خیالی همچون سیاحت‌نامه ابراهیم بیگ یا سفرنامه تمثیلی همچون رساله الغفران ابوالعلاء معری و اراداویرافنامه و کمدی الهی دانته مشهور هستند.

سفرنامه‌های واقعی به دو گونه‌اند: گاه نویسنده گزارش روزانه خود از سفر را قید می‌کند همانند آنچه ناصر خسرو یا جلال آل احمد در سفرنامه خود منعکس کرده‌اند و گاه نویسنده همچون ابن جبیر اندلسی پس از انجام سفر و بازگشت به دیار خویش، به جمع آنچه در این سفر بدان برخورد کرده است می‌پردازد. سفرنامه‌ها مهمترین ابزار شناخت فرهنگ و ملل گوناگون می‌باشند چراکه غالباً نویسندگان علاوه بر توجه به مکان‌ها و مسیرهای حرکت خود، به فرهنگ، تاریخ، عادات، سنن، عقاید و بسیاری دیگر از جنبه‌های زندگی مردم نیز اهمیت می‌دهند و همانطور که خود با دنیای جدیدی آشنا می‌شوند، خوانندگان نیز با آن آشنا می‌کنند.

حسی در میقات نوشته جلال آل احمد سفرنامه‌ای واقعی و شرح سفر حج است که بیست و سه روز طول کشیده است و از لحاظ مکانی بیشتر دو شهر مکه و مدینه را در بر می‌گیرد. انگیزه اصلی جلال آل احمد از این سفر، جستجوی برادر و به قول خویش کنجکاو است.

آل احمد هدف خود را از این سفر این گونه می نویسد: «این جور که می بینم این سفر را بیشتر به قصد کنجکاوی آمده ام» (آل احمد، ۱۴۰۱: ۱۷۱). در جای دیگر از متن می نویسد: «دیگر اینکه اگر اعتراف است یا اعتراض یا زندقه یا هر چه که می پذیری، من در این سفر بیشتر در جستجوی برادرم بودم و همه آن برادران دیگر تا به جستجوی خدا. که خدا برای آنکه به او معتقد است همه جا هست» (همان: ۱۷۳).

در این سفرنامه نویسنده به ثبت وقایع و مشاهدات روزانه خود و توصیف مکان‌ها، کوچه‌ها و بازارها پرداخته است. جلال آل احمد همچنین در اثر خویش با نگاهی انتقادی و هدفمند به وصف مکان‌ها می پردازد و از وضع کوچه‌ها، مکان‌ها و نابسامانی‌های کشور مذکور گلهمند است. اما در کنار تمام انتقادات و دید انتقادی جلال در این سفرنامه، نکته مهم تحولات روحی است که در نویسنده رخ می دهد و در جای جای این اثر به آن اشاره می کند و نویسنده با قرارگرفتن در این مکان‌ها عمیقاً دگرگون می شود.

این پژوهش با توجه به اهمیت مکان در سفرنامه حج جلال آل احمد، به تطبیق مؤلفه‌های نظریه «ژئوپوئتیک» کنت وایت، نویسنده و ناقد اسکاتلندی بر این اثر می پردازد. در این رویکرد نقدی که به بررسی رابطه انسان و مکان و احساسات برانگیخته شده از این مکان‌ها می پردازد، مکان‌ها فقط صحنه‌ای منفعل برای کنش‌های تاریخی نیستند؛ بلکه محصولی معنادار و موجد تغییراتی هستند که در توسعه فرهنگی نقش ایفا می کنند و براساس آنچه در آنها رخ داده است، داستان‌هایی در دل خود دارند.

براین اساس پژوهش حاضر به شیوه تحلیل محتوای کیفی و با رویکرد توصیفی تحلیلی در پی پاسخ به این پرسش‌هاست که چگونه نویسنده در این سفرنامه رابطه احساسی و معنوی با مکان برقرار کرده و این عنصر مهم، چه نقشی در ادبیت و شاعرانگی این سفرنامه داشته است؟ کدامین مؤلفه‌های ژئوپوئتیک در این سفرنامه قابل مشاهده است؟

۱-۱- پیشینه پژوهش

پژوهش‌های متعدد و متنوعی به بررسی عنصر مکان و اهمیت آن در آثار ادبی بویژه آثار داستانی پرداخته‌اند که در این بین رویکرد نقدی نویسنده اسکاتلندی به مکان، در این آثار کمتر به چشم می خورد. اصلی ترین منبع برای مطالعه رویکرد ژئوپوئتیکی کتاب فلات

آلباتروس^۱ است که تاکنون در ایران ترجمه نشده است، با این همه پژوهش‌های معدودی در این زمینه صورت گرفته است.

جواری اسداللهی و دیگران (۱۳۹۹) در مقاله‌ای با عنوان «جستجوی مکان و خویشتن؛ بررسی داستان گل‌های زوال پاتریک مودیانو از منظر ژئوپوئتیک» به نقد و بررسی این اثر پرداخته‌اند. این پژوهش نشان می‌دهد که چگونه مکان‌ها به شخصیت داستان کمک می‌کند تا با شناخت بیشتری از خود و دیگری دست یابد. بمپوری رضآباد و مهدوی‌زاده (۱۴۰۱) نیز در مقاله‌ای با عنوان «ویژگی‌های معماری خانه مشروطیت با رویکرد ژئوپوئتیک کنت وایت» عوامل و پایه‌های اساسی معماری خانه مشروطیت را با استفاده از این رویکرد بررسی کرده‌اند و نتیجه آن را گامی هرچند ناچیز در راه بومی‌سازی علوم انسانی می‌دانند.

نظری منظم و جرونده (۱۳۹۸) در مقاله‌ای با عنوان «کاربست نقد جغرافیایی در خوانش دو رمان *سرانجام شری* و *الحی اللاتینی* با تکیه بر روش توصیفی تحلیلی و از منظر نقد جغرافیایی و ستفال» به بررسی شهر پاریس در این دو رمان پرداخته‌اند. مقاله نشان می‌دهد که نویسنده غیربومی شیفته مظاهر تمدن، فرهنگ و آزادی در غرب شده است اما نویسنده بومی نگاه واقع‌بینانه به پاریس دارد و احوال مردم پاریس را -که پس از جنگ جهانی دوم دچار یأس و ناامیدی شده‌اند- نشان می‌دهد.

سنج و دیگران (۱۳۹۹) در مقاله «توصیف درون با بازنمایی شهر، بررسی جغرافیای ادبی در *بار دیگر شهری که دوست می‌داشتم*» داستان نادر ابراهیمی را بررسی قرار داده‌اند و با بهره‌گیری از نظرات میشل فوکو می‌نویسند: «در واقع این متد معتقد است که بررسی جغرافیایی متن، دسترسی و درک جهان متن را ساده می‌کند و در این داستان شهر، همتای قهرمان حضور فعال دارد می‌تواند به عنوان یکی از پرسوناژها مطرح باشد» (همان: ۹۳).

کریمیان و حاجی حسن عارضی (۱۳۹۶) در مقاله «جلوه‌های تهران در دستار و گل سرخ؛ نقدی جغرافیایی بر پایتخت براساس دید خارجی» کوشیده است از دید یک خارجی شهر تهران را مورد بررسی قرار دهد و می‌نویسد اثر انتخابی ما، دستار و گل سرخ، شبیه به سفرنامه است و از این رو جنبه‌های جدیدی از مکان شهری در آن بازنمایی شده است.

علاوه بر این پژوهشگرانی نیز به نقد سفرنامه خسی در میقات از جلوه‌های مختلف پرداخته‌اند. حسنی و مهرکی (۱۴۰۰) در مقاله‌ای به خوانش پساستعماری خسی در میقات با

1. Le plateaued LAlbatros (1994)

تکیه بر نظرات فرانتس فانون پرداخته‌اند. جلال از نگاه این نویسندگان به مؤلفه‌هایی همچون مصرف‌گرایی، متکی بودن به صنعت نفت، اقتصاد تک‌بعدی، بی‌کفایتی حکام، و مواردی از این‌دست، توجه داشته است. آلبوغبیش (۱۳۹۴) در مقاله‌ای به تصویرشناسی دیگری در ادبیات خودی با تکیه بر داستان خسی در میقات از جلال آل‌احمد پرداخته است. نویسنده معتقد است این سفرنامه در واقع نوعی حرکت دایره‌وار از «من» به «من» است؛ بدین معنا که راوی از طریق تصویرپردازی از «من» و نیز «دیگری»، به شناختی بیشتر و بهتر از من دست می‌یابد و این حرکت از من/ایران به دیگری/عربستان، درنهایت به من‌شناسی بهتر راوی منتهی می‌شود. اهمیت مکان در این سفرنامه و خلاء پژوهش در زمینه رویکرد ژئوپوئتیک به آثار ادبی فارسی، نویسندگان را بر آن داشت تا به بررسی آن از منظر ژئوپوئتیک بپردازند.

۲- ادبیات نظری پژوهش

ژئوپوئتیک^۱ روش جدیدی است که هدف آن بررسی مکان و رابطه آن با انسان است. ژئوپوئتیک از پیشوند «ژئو» به معنای مکان و پسوند «پوئتیک» به معنای بوطیقا تشکیل شده است. آغازگر این رویکرد کنت وایت^۲ است. وایت در حین سفرهایی که می‌کرد توجهش به مکان و احساساتی که مکان‌های مختلف می‌توانند در انسان ایجاد کنند جلب شد. وی حاصل سفرهای خود را در کتابی به نام *فلات آلباتروس* جمع‌آوری کرد و با شناخت انرژی موجود در مکان، به تأثیر آن بر عواطف و احساسات انسان پی برد (بمپوری رضآبادو مهدوی‌زاده، ۱۴۰۱: ۵۷).

ظهور ژئوپوئتیک کنت وایت به‌عنوان یک جنبش فکری جدید به دهه ۱۹۶۰ بازمی‌گردد، اما استفاده از این اصطلاح تا پایان دهه ۱۹۷۰ آغاز نشد (Hashas, 2017: 11). این شاعر اسکاتلندی-فرانسوی، در پاییز ۱۹۷۹ اصطلاح «ژئوپوئتیک» را ابداع کرد و به‌طور خلاصه آن را در دفتر خاطرات خود ترسیم کرد. ده سال بعد با الهام از این اصطلاح جدید، «مؤسسه بین‌المللی ژئوپوئتیک» را تأسیس کرد. وایت دلیل پرداختن به این موضوع را نگرانی‌های زیست‌محیطی می‌داند چراکه به نظر وی، زمین (زیست‌کره) آشکارا به‌طور فزاینده‌ای در معرض تهدید قرار گرفته بود و لازم است به‌گونه‌ای عمیق درمورد آن نگران باشند. از طرف دیگر وایت معتقد بود، غنی‌ترین شعرها از تماس با زمین ناشی می‌شود. وایت در مانیفست

1 . Geopoetic

2 . Kenneth White

ژئوپوئتیک به‌وضوح آرزوی خود را برای ادبیاتی زیست‌محیطی و زمین‌محور بیان می‌کند. ژئوپوئتیک را می‌توان در توانایی شاعرانه و تخیل نویسنده برای ارائه رابطه انسان و زمین درک کرد. منظور از مفهوم «ژئوپوئتیک» آن آگاهی جغرافیایی خاص و آن دانش سرزمینی است که دلالت بر پیوند انسان-زمین در متون ادبی دارد (Italiano, 2008: 4). کنت وایت در این نظریه تأکید دارد که مسئله اصلی در ژئوپوئتیک مسئله فرهنگ است و در این راستا پیشنهاد می‌کند که انسان باید «ساکن شاعرانه زمین» باشد (Hashas, 2017: 15).

نظریه ژئوپوئتیک که خوانشی نو از متون ادبی دارد، بیشترین توجه را به مطالعه مکان و تاثیر آن بر روی احساسات و عواطف انسان می‌گذارد. این نظریه علاوه بر بعد مکانی و اهمیت داشتن فضا در آن، دارای ابعاد دیگری مانند بعد شاعرانگی، فلسفی و تفکر انتقادی نیز هست. در بعد شاعرانگی، وایت به بررسی عواطف انسان در مقابل فضاها و مکان‌ها می‌پردازد. آنچه در رابطه با شاعرانگی و ادبیت ژئوپوئتیک، به‌سرعت و بی‌واسطه ذهن مخاطب را هدف قرار می‌دهد، بوطیقای ارسطو است (بمپوری رضاآباد و مهدوی‌زاده، ۱۴۰۱: ۵۸)، اما در واقع بوطیقا در ژئوپوئتیک علاوه بر شعر به نثر یا هر اثری که عواطف و احساسات درونی شخص را برمی‌انگیزد اطلاق می‌شود. برخی از مهمترین ویژگی‌های ژئوپوئتیک عبارتند از: توصیف شاعرانه و همراه با احساسات مکان، آگاهی انتقادی از ساختارهای اجتماعی و فرهنگی مکان و تعاملات انسان و محیط (Magrane, 2021: 11) در ژئوپوئتیک مکان عینی است و آنچه که مطرح است اهمیت دادن به مکان عینی و کشف آن است و در مرحله بعدی، شامل ایجاد و ارتباط احساسی میان انسان، مکان و درک شاعرانگی آن می‌شود.

ژئوپوئتیک از این منظر که انسان در سفر در جستجوی خویشتن است و سفر انسان را به تفکر درباره خود و او می‌دارد، با مکاتب فلسفی و عرفانی همخوانی دارد. وجه اشتراک این نظریه و تفکرات فلسفی این است که انسان خویشتن خویش، دنیا و تعلقات آن را به هیچ می‌انگارد و به دنبال بازجست و کشف «من» درونی است. پشتوانه ژئوپوئتیک تفکرات فلسفی است. پدیدارشناسی با در نظر گرفتن وجوه مختلف تجربه انسان از مکان همچون معنای مکان برای انسان و رابطه عاطفی که انسان با یک منظره یا مکان برقرار می‌کند، با ورود تفکرات فلسفی به جغرافیا، به رابطه میان مکان و انسان می‌پردازد. نظریه ژئوپوئتیک در بعد فلسفی با مکاتب فلسفی شرقی همچون بودائیسیم، تائو، تصوف ایرانی و سالکان آبی‌پوش همخوانی دارد و در

فلسفه غربی نیز بازگوی تفکرات فیلسوفانی از قبیل یائوس، ژیل دلوز و مشیل فوکو است (جواری اسداللهی و دیگران، ۱۳۹۹: ۱۷۲-۱۷۴).

۲-۱- بوطیقای مکان و ایت و رابطه آن با بوطیقای فضای گاستون باشلار و نقد جغرافیایی وستفال

پیش از ایت، گاستون باشلار نظریه «بوطیقای فضا» و وستفال نظریه «نقد جغرافیایی» را مطرح کرده بودند. نظریه ژئوپوئتیک گرچه شباهت‌هایی با این دو نظریه در اهمیت دادن به مکان دارد، اما تفاوت‌هایی بین آنها وجود دارد که باعث تمایز نظریه ایت گشته است. درحقیقت جوهره اصلی بوطیقای فضای باشلار، تصور، تخیل و ضمیر ناخودآگاه است. او معتقد است که تمام دست‌آوردهای بشری ریشه در تخیل و رؤیپردازی دارند. باشلار در حوزه شعر با استناد به عناصر چهارگانه (آب، باد، خاک و آتش) و ارتباط این عناصر با قوه خیال اعتقاد دارد که تخیل این عناصر به‌عنوان مواد اولیه هستی عمیق و گسترده خواهد بود (باشلار، ۱۳۶۴: ۱۷).

در نظریه وستفال هر فضا و هر شهر و هر محیط و طبیعتی در نوع خود مجمع‌الجزایری از مفاهیم و نگاه‌هاست (کهنمویی‌پور، ۱۳۹۱: ۸۱). در نقد جغرافیایی وستفال زمان و مکان یک طرح مشترک دارند و به موجب آن اجزای پراکنده به یک کل منسجم جهت‌گیری نمی‌کنند. همچنین رابطه بین بازنمایی فضا و فضای واقعی نامشخص است (کمالی، ۱۴۰۱: ۳۰۷). ویژگی اصلی نقد جغرافیایی وستفال که آن را از دیگر شاخه‌های جغرافیایی متمایز می‌کند، گنجاندن دیدگاه فردی نویسنده درباره مکانی خاص در مجموعه‌ای بسیار بزرگتر از بازنمایی‌های هنری است که از آن مکان شکل گرفته است. نقد جغرافیایی از دیدگاه‌های فردی آغاز می‌شود و به بررسی بازنمایی‌های متعدد از مکان موردنظر می‌انجامد. به بیان دقیق‌تر، نقد جغرافیایی با این هدف طرح‌ریزی شده است تا دیدگاه نویسندگان بومی و مهاجر را درباره مکان جغرافیایی معینی مقایسه کند؛ از این نظر ارتباط تنگاتنگی با ادبیات تطبیقی دارد؛ زیرا دست‌کم برای وستفال مطالعه جغرافیایی ادبیات نه پیرامون متن‌ها یا نویسندگان؛ بلکه حول مکان‌ها تنظیم می‌شود؛ برای مثال در این نوع نقد به جای مطالعه بازنمایی دوبلین در *اولیس* جویس، متن جویس در کنار هر تعداد متن ممکن قرار می‌گیرد که معطوف به دوبلین باشد. ژئوپوئتیک روش جدیدی است که هدف آن بررسی رابطه مکان و انسان است. این داستان‌ها هم فردی و هم جمعی هستند. مهمتر از این، مکان‌ها ارزش‌ها و رمزهای فرهنگی را که در قراردادهای

مختلف اجتماعی و سیاسی بازنمایی شده‌اند و ساختار جامعه را تشکیل می‌دهند، منعکس می‌کنند (سیدقاسم و نوح‌پیشه، ۱۳۹۵: ۸۰).

۳- خوانش حسی در میقات از منظر ژئوپوئتیک

۳-۱- بعد فلسفی

چنانچه با یک نگرش عمیق و فلسفی به عالم هستی بنگریم باید بپذیریم که توجه به طبیعت و محیط زیستی که در آن زندگی می‌کنیم، در واقع توجه به هستی و هویت خود ماست. تأکید بر یکپارچگی عالم هستی و یگانگی انسان و زمین در ساحت تفکر فلسفی مورد توجه قرار گرفته است. ژئوپوئتیک با پشتوانه فلسفی انسان را به سفر می‌خواند؛ وایت عقیده دارد که سفر کردن و جابه‌جایی و دیدن مکان‌های متفاوت به رابطه انسان و زمین عمق می‌بخشد و او را به تفکر وا می‌دارد. این تفکر زمینه‌ساز اندیشه است. وایت معتقد است در فضایی که هنر زیستن، تفکر و حرکت، با هم درمی‌آمیزد، انسان وجود خود را کاوش می‌کند آل‌احمد به دلایلی که در مقدمه ذکر شد، تصمیم می‌گیرد به سرزمین وحی سفر کند. این سفر به هر دلیلی که صورت گرفته باشد، رهیافت بزرگی برای او به همراه دارد؛ و آن هم شناخت خود و خویشتن است. از نظر وایت در جهانی که مکان‌ها شکل گرفته‌اند؛ رابطه انسان و جهان باید حساس، ظریف و هوشمندانه باشد به‌مثابه شاعرانگی زمین. این شاعرانگی فضا رابطه موجود را تقویت می‌کند و روحیه‌ی انسان را ارتقا می‌بخشد. درحقیقت شاعرانگی برای وایت به معنای نظریه شعر نیست، بلکه به معنای پویایی بنیادی اندیشه است. روح انسان از طریق این رابطه بیدار می‌شود زیرا این رابطه زنده و پویا است. به همین دلیل است که می‌گوییم ژئوپوئتیک یک حرکت است (بمپوری رضآباد و مهدوی‌زاده، ۱۴۰۱: ۵۸).

آل‌احمد حرکت دایره‌واری را آغاز می‌کند. از ایران به عربستان سفر می‌کند و بعد از حدود یک ماه دوباره به ایران برمی‌گردد، ولی این بار با شناختی عمیق از خویشتن. در سطرهای آغازین کتاب می‌نویسد: «یادم است صبح در آشیانه حجاج فرودگاه تهران نماز خواندم. نمی‌دانم پس از چند سال. لابد پس از ترک نماز در کلاس اول دانشگاه. روزگاری بودها! وضو می‌گرفتم و نماز می‌خواندم و گاهی نماز شب. ولی راستش حالا دیگر حالش نیست [...] احساس می‌کنم ریاست [...] ریا هم نباشد ایمان که نیست. فقط برای اینکه هم‌رنگ جماعت باشی. آخر راه افتاده‌ای بروی حج و آن وقت نماز نخوانی؟» (آل‌احمد، ۱۴۰۱: ۶).

در ادامه باز در جایی دیگر از متن می‌نویسد: «دو از نیمه‌شب گذشته بود که زنگ تلفن بیدارمان کرد [...] و خداحافظی و ماچ و بوسه! و چه شادی‌های بدرقه‌کنندگان! خیال می‌کردند که بره گمشده به گله برگشته. دو تا از دوستان با خنده‌های معنادار که یعنی «این دیگر چه کلکی است که فلانی می‌زند؟ [...]» غافل از اینکه نه کلکی بود و نه گله‌ای بلکه مفر دیگری بود و آن بره گمشده حالا بدل به بز گری شده که می‌خواهد خودش را بیشتر گم کند» (همان: ۶۹).

آل احمد بعد از اینکه می‌نویسد دیگران حج رفتن او را کلکی دیگر می‌دانند و خود نیز اقرار می‌کند که نماز و آداب عبادت را برای هم‌رنگ جماعت بودن به‌جا می‌آورد؛ در صفحات بعد متأثر از قرار گرفتن در مکان‌های مذهبی و تأثیری که مکان و شرایط حاکم بر آن مکان‌ها بر نویسنده می‌گذارد، وضعیتی متفاوت از خود بیان می‌کند و تحت تأثیر شرایط و محیط جدید دچار تحول و دگرگونی می‌شود که نشان‌دهنده ارتباط عمیق بین انسان و زمین است.

ژئوپوئتیک ما را به تحقیق عمیق در مورد مکان و عناصر آن سوق می‌دهد تا بیشتر بتوانیم این رابطه انسان و زمین را درک کنیم؛ رابطه‌ای که از تأثیر چشمگیر مکان و به‌طور کلی زمین بر احساسات ما شکل می‌گیرد. کنت وایت ژئوپوئتیک را «تفکری متراکم از زمین و تجربه‌ای از مکان‌ها» می‌داند. وایت همچنین انسان روشنفکر را «جستجوگر و یابنده» می‌خواند (بمپوری رضآباد و مهدوی‌زاده، ۱۴۰۱: ۶۹).

سفر جلال سفر تحول و دگرگونی است. او جستجوگری است که دنبال هویت گمشده خویش است. در ابتدای سفر انسانی است که سال‌ها نماز و عبادت را ترک گفته و نماز را صرفاً برای هم‌رنگ جماعت بودن در این سفر به‌جا می‌آورد اما رفته‌رفته به‌واسطه قرار گرفتن در مکان‌هایی خاص دچار دگرگونی روحی و فکری می‌شود: «صبح وقتی می‌گفتم «السلام علیک ایها النبی» یک‌مرتبه تکان خوردم، ضریح پیش رو بود و مردم طواف می‌کردند [...] که یک مرتبه گریه‌ام گرفت و از مسجد گریختم» (آل احمد، ۱۴۰۱: ۲۸).

نگاه آل احمد به حج و هدف غایی آن مایه‌هایی از عرفان و فلسفه دارد (شوهانی و مریدی، ۱۳۹۴: ۶۶۳). آنجا که به گم شدن خود در اجتماع به‌عنوان هدف سفر اشاره می‌کند و می‌نویسد: «می‌خواهد خودش را بیشتر گم کند» (آل احمد، ۱۴۰۱: ۶). همان دوری از منیت مورد تأکید عارفان را متذکر می‌شود و آنگاه که به درد و سختی‌هایش توجه می‌کند، در بند خود بودن را نکوهش می‌کند و می‌نویسد: «آمده‌ای حج و آن وقت این‌همه در بند خود بودن؟

اگر مردی این دواخانه قراضه سفری را فراموش کن و اصلاً خودت را» (همان: ۱۶). جلال آل احمد با تفکر در فلسفه حج می نویسد: «ما چه فرادا و چه در اجتماع در دنیای کشف و عمل را به روی خود بسته ایم و حال آنکه چه فرد و چه جمع وقتی معنا پیدا می کند که از فرد به جمع به قصد کشفی یا عملی روانه شوی یا به عکس. عین آن داعی قبادیانی» (همان: ۸۷). او همچنین تعبیر فلسفی از ارکان حج ارائه می کند. مثلاً در مورد عرفات می نویسد: «وقوف در عرفات مهمترین رکن حج است، یعنی از ظهر تا غروب در آن به بیداری و شعور به سر بردن» (همان: ۱۰۹).

در توصیف سعی بین صفا و مروه می نویسد: «اما در سعی می روی و برمی گردی. به همان سرگردانی که هاجر داشت. هدفی در کار نیست. در این رفتن و آمدن آنچه به راستی می آزاردت مقابله مداوم با چشم هاست. و اصلاً چشم ها، نه چشم. بلکه وجدان های برهنه. تا به امروز گمان می کردم فقط در چشم خورشید است که نمی توان نگرست. اما امروز دیدم که به این دریا چشم هم نمی توان، که گریختم. فقط پس از دو بار رفتن و آمدن به راحتی می بینی که از چه صفری چه بی نهایتی را در آن جمع می سازی. و این وقتی است که خوش بینی. و تازه شروع کرده ای و گرنه می بینی که در مقابل چنان بی نهایتی چه از صفر هم کمتری، عیناً خسی بر دریایی. نه؛ در دریایی از آدم. بل که ذره خاشاکی در هوا» (همان: ۸۵).

۳-۲- بعد شاعرانگی

طبیعت و توصیف هنری آن از قدیم ترین مضمون ها در ادبیات غنایی به شمار می رود. شاعران متقدم فارسی که تحت تأثیر ادبیات عرب به توصیف طبیعت پرداختند همواره تابلوهای هنری زیبایی از وصف طبیعت در شعر خود ترسیم کرده اند و شاعران آنچنان با طبیعت انس داشته اند که در بیشتر مواقع احساسات خود را با زیبایی ها و عناصر بی حد و حصر طبیعت به اشتراک گذاشته اند. عناصر طبیعت در نگاه انسان ها چنان عظمت و قداستی داشته اند که همواره به عنوان رب النوع یا اسطوره در عقاید پیشینیان تجلی یافته اند. در زبان شعر، سنگ و کوه و شب و غیره دارای روان مخصوص به خود هستند، چنانکه بشر اعصار کهن نیز چنین بینش و نگرشی داشت و از اینجاست که در ادبیات می توان غیر جاندار را مخاطب قرار داد و چون آدمیان با ایشان به گفتگو پرداخت (شمیسا، ۱۳۸۱: ۱۷۸).

از منظر ژئوپوئتیک قرار گرفتن در محیطی خاص خاطراتی را به یاد انسان می‌آورد و اینجاست که ادبیات و جغرافیا در هم تلفیق می‌شود، احساسات برانگیخته می‌شود و بعد شاعرانگی زمین نمودار می‌شود. آل احمد در جایی از متن هنگامی که برای خواندن نماز صبح آماده می‌شود ناگاه به یاد سال‌های بی‌نمازی خود می‌افتد و می‌نویسد: «بزرگترین غبن این سال‌های بی‌نمازی از دست دادن صبح‌ها بوده؛ با بویش؛ با لطافت سرمایش [...] پیش از آفتاب که برمی‌خیزی انگار پیش از خلقت برخاسته‌ای و هر روز شاهد مجدد این تحول روزانه بودن از تاریکی به روشنایی. از خواب به بیداری و از سکون به حرکت» (آل احمد، ۱۴۰۱: ۲۸) رابطه انسان و مکان بسیار درهم‌تنیده است؛ مکان تأثیرگذار است و به احساسات شکل می‌دهد و انسان را از سکون به حرکت وا می‌دارد و این حرکت زمینه‌ساز اندیشه و تفکر است: «و من هیچ شبی چنان بیدار نبودم و چنان هوشیار به هیچی. زیر سقف آن آسمان و آن ابدیت، هر شعر که که از برداشتم خواندم به زمزمه‌ای برای خویش - و هرچه دقیق‌تر که توانستم در خود نگرستم تا سپیده دمید و دیدم که تنها «خسی» است که به «میقات» آمده است و نه «کسی» که به «میعاد»ی. چراکه میعاد جای دیدار توست با دیگری. اما میقات زمان همان دیدار است و تنها با خویشتن [...] و دیدم که سفر وسیله دیگری است برای خود را شناختن. اینکه خود را در آزمایشگاه اقلیم‌های مختلف به ابزار واقعه‌ها و برخوردها و آدم‌ها سنجیدن و حدودش را به دست آوردن که چه تنگ است و چه حقیر است و چه پوچ و چه هیچ (همان: ۷۸).

همچنین جنبه بوطیقایی ژئوپوئتیک در جاهای مختلف این توصیفات نمایان است. آل احمد احوال خود و همراهانش را در شب منا با بیانی شاعرانه بازگو می‌کند: «بر فرش ماسه‌ها شام خوردیم؛ بیرون از چادرها و زیر سقف آسمان... چادرها، حالا که مردم نیستند تا پرداختن به ایشان از محیط منفکت کند، عجب زیباست [...] وسطشان گشتی زدم، عین کشتی‌های واژگونه. و طناب‌ها پاروها. و به‌جای آب در شن فرو رفته» (همان: ۱۱۳). در اینجا ماسه به فرش، چادرها به کشتی، طناب چادر به پارو و شن به آب دریا تشبیه شده است. و یا زمانی که در توصیف سعی میان صفا و مروه از احساساتی که به او دست داده است سخن می‌گوید درواقع جنبه بوطیقایی ژئوپوئتیک برجسته می‌شود: «نهایت این بی‌خودی را در انتهای مسعا می‌بینی که اندکی سربالاست و باید دور بزنی و برگردی و یمنی‌ها هربار که می‌رسند جستی می‌زنند و چرخ‌های سلامی به خانه و از نو [...] که دیدم نمی‌توانم گریه‌ام گرفت و گریختم» (همان: ۸۴).

همچنین کوه «جبل‌الرحمه» و چراغ‌های آن را این‌طور شاعرانه به تصویر می‌کشد: «در همهٔ صحبت‌ها سخنی هم هست از جبل‌الرحمه که از راه که می‌رسیدیم هیکلش را از دور دیدم با جرقه‌های جابه‌جاشوندهٔ چراغ‌های دستی بر دامنه‌اش و بالایش» (همان: ۱۰۷).

جلال در مسجد مدینه‌النبی در بیان احساسی که از بودن در آن مکان و خواندن نماز به او دست داده چنین می‌نویسد: «دیروز و پریروز هنوز باورم نمی‌شد که این منم و دارم عین دیگران یک ادب دینی را به‌جا می‌آورم. دعاها همه به خاطر منم هست و سوره‌های کوچک و بزرگ که در کودکی از بر کرده‌ام [...] آن وقت‌ها عین وردی می‌خواندمشان و خلاص. ولی امروز صبح دیدم که عجب بار سنگینی می‌نهد بر پشت وجدان» (همان: ۲۸).

وی مسجد «ابوبکر» و «الغمامه» را نیز این‌گونه شاعرانه توصیف می‌کند: «مسجدی از دورهٔ عثمانی شاید کهنه‌تر با گنبدی پخ و بزرگ و تک‌مناره‌ای. و نخلی بغل مناره به رقابت ایستاده. شاداب و افشان. بعد به مسجد الغمامه سر زدیم با گنبدهای مکررش همچون خانواده‌ای کوچک و بزرگ، گرد هم نشست» (همان: ۳۱). یا زمانی که برای یافتن گور برادرش به بقیع می‌رود، می‌نویسد: «صبح رفتم بقیع. آفتاب که می‌زد من اثر سنت را در خاک می‌جستم و قبل از همه اثر برادرم را. اما هیچ اثری و علامتی وقتی گور چهار امام شیعه و گور عثمان و زنان و فرزندان پیغمبر بی‌نشان مانده، برادر من دیگر کیست؟ اکنون ذرهٔ بی‌نشان خاکی در این سفرهٔ سنت» (همان: ۳۶).

ژئوپوئتیک یعنی وصف مکان‌ها، دیدنی‌ها و آنچه که احساس انسان‌ها را برمی‌انگیزد. جلال بر فراز آسمان، کوه‌ها را این‌گونه شاعرانه وصف می‌کند: «با طیاره مدتی از روی ابرها می‌رفتیم؛ و پوشش پنبه‌ای آنها زیر پا. و گاه حفره‌ای. و بعد ابرها گذشت و به‌جایش غبار آمد و بعد روی صحرا بودیم و نوک کوه‌ها از پوشش یک دست شن درآمده. درست همچون جزیره‌هایی سر از دریا بیرون زده» (همان: ۷).

۳-۳- بعد انتقادی

یکی از مؤلفه‌های نظریهٔ داشتن تفکر انتقادی نسبت به محیط پیرامون است. از آنجایی که دغدغهٔ اصلی بنیانگذاران این نظریه زمین و تعامل دوسویهٔ انسان با زمین است، لذا داشتن چنین تفکری برای داشتن زندگی بهتر امری لازم و واجب است. تفکر انتقادی و داشتن احساسات با زمین، همانند دو پنجرهٔ جدانشدنی هستند که هر انسانی به آن نیاز دارد.

خصوصاً برای بسط فهم و درک خود از دنیایی که در آن زندگی می‌کند (جواری اسداللهی و دیگران، ۱۳۹۹: ۱۷۴).

آل احمد از همان ابتدای سفر با دیدی انتقادی به همه‌چیز و همه‌کس می‌نگرد؛ از وضع مِنا، ذبح گوسفندان نابسامانی‌های کشور عربستان، وضع ناگوار خیابان‌ها و کوچه‌های مکه و مدینه، سرویس‌های بهداشتی مفتضح، نبود امکانات و [...] نویسنده در انتقاد از بی‌سامانی امور حاجیان چنین می‌نویسد: «برای حج هیچ نوع تشکیلاتی از قبل فراهم نیست. امر حج را رها کرده‌اند به درمانده‌ترین - بدوی‌ترین - تعلیمات ندیده‌ترین و فقیرترین لایه‌های اجتماعی [...]»
جده تا مدینه چهارصد و خورده‌ای کیلومتر راه است. اما حتی خط تلفن در کنار جاده نیست»
(آل احمد، ۱۴۰۱: ۱۸).

در جایی دیگر از متن به وضع تأسفبار مکان‌های بهداشتی می‌پردازد و می‌نویسد: «نظافت ساختمان به قدری فضاحت است که نگو. سوراخ تمام مستراح‌ها گرفته؛ روشویی‌ها بی‌آب و دوش‌ها هم. صبح که رسیدیم آب داشت ولی بعد از ظهر آب ته کشید. هجوم مردم و کثافت و پوست میوه‌ها همه‌جا ریخته» (همان، ۱:). جلال در حکم منتقدی است که هم از خودش انتقاد می‌کند، هم از همراهانش و هم از دولت سعودی و بقیه، در انتقاد از همسفران خود می‌نویسد: «و دهاتی‌های همسفر ما عجب به خودشان افتاده‌اند. هر روز یک مارک را امتحان می‌کنند و شب‌ها عین یابوپیره سرفه» (همان: ۳۴). همچنین می‌نویسد: «اصلاً این به عرفات آمدن جماعت را در اصل نوعی سیزده‌به‌در دیدم. «پیک‌نیک مانند»» (همان: ۱۱۰).

در انتقاد از دولت عربستان در بحث تولید و مصرف می‌نویسد: «عالی‌ترین نمونه سازنده بودن و مصرف‌کننده بودن. هرچه ماشین دقیق‌تر، مصرف‌کننده مبتدی‌تر و بدوی‌تر» (همان: ۱۷). یا «برای هر پنج‌شش چادری، یک شیر آب از زمین درآمده؛ بر روی یک پایه سیمانی و بالایش پز و افاده‌ای فراوان که هدیه الملک المعظم!» (همان: ۱۱۱). در ظاهر امر این انتقادهای ممکن است زنده به نظر برسد، اما در واقع جلال در مقام یک انسان مسلمان و متعهد خواهان اصلاح و ترقی کشورهای اسلامی و اماکن مذهبی است. از این‌رو برای حل مشکلات مراسم حج و سرزمین وحی راهکار ارائه می‌دهد. چاره‌ای نیست جز بین‌المللی کردن این مشاهد مکه و مدینه و عرفات و منا. و اداره آنها را در اختیار هیئت مشترکی از نمایندگان ملل مسلمان گذاشتن و از اختیار عرب سعودی در آوردن» (همان: ۴۰). بنابراین سفر یعنی اندیشه، سفر یعنی تفکر، سفر یعنی پویایی و درک درست از محیط پیرامون.

۳-۴- ژئوپوئتیک و توصیف مکان

در ژئوپوئتیک مکان به صورت دقیق و جزءبه‌جزء توصیف می‌شود. راوی از هر فرصتی استفاده می‌کند و به توصیف مکان‌ها می‌پردازد. نام بردن از مکان‌ها و توصیف آنها نقش مکان را در داستان پررنگ و برجسته می‌کند. «اما این عرفات یک بیابان است. جلگه‌مانندی از سه طرف میان کوه‌ها محصور، سر راه طائف، دشتی مرتفع. حوضچه‌مانند و خنک‌تر از اطراف. در حدودی چمن‌زار به‌خصوص پای کوه‌ها. شرقی مکه است و کف حوضچه پوشیده است از شن نرمی شبیه ماسه کُناَر دریا با خرده‌های صدف» (همان: ۱۰۹). از طریق این مشاهدات و توصیفات است که احساسمان تحریک می‌شود و رابطه میان ما و زمین ایجاد می‌شود. ژئوپوئتیک در پی حساس کردن انسان برای درک دقیق مکان‌ها و پدیده‌هاست و این روش انسان را وادار می‌دارد تا نسبت به شناخت پدیده‌ها وارد عمل شود و در مورد مکان و عناصر مربوط به صورت عینی توصیف می‌شود. جلال در کوچه‌ها و خیابان‌های مکه و مدینه پرسه می‌زند و در هر مکانی که قرار می‌گیرد به زیبایی به توصیف آن می‌پردازد: «أحد بیلاق‌مانند مدینه است پر از آب و آبادانی. نخل‌های کهنه و نو همه جا دوام تحول نباتی را حفظ کرده است و آبادی وسط دره‌ای که مقابر شهدا در مصب آن است. بالارفته در دامنه کوه و گاوچاه‌های آباد و متروک فراوان (همان: ۵۰). جایی دیگر از متن در وصف مسجد فتح این‌گونه می‌نویسد: «مسجد فتح در بلندی است. ناظر بر مسیلی که «سلمان» خندق را در آن کند. آبی که از أحد سرازیر می‌شود می‌پیچد پشت کوه سلع؛ و می‌رود به غربی مدینه» (همان: ۶۷). پیاده‌روی در خیابان‌ها و دیدن و وصف مناظر و چشم‌اندازها که از مؤلفه‌های مهم ژئوپوئتیک است راوی را با چیزهای جدیدی روبه‌رو می‌کند: «عجب شیرینی و حلوایی است در بازار. عجب عطری خرید و فروش می‌شود! کنده‌های عود را دیروز در بازار دیدم برای اولین بار. و سیاه‌ها چه فراوان! جالب‌ترین قیافه‌های جند به‌خصوص وقتی که احرام به تن دارند (همان: ۲۹).

۴- نتیجه‌گیری

با کاربست نظریه ژئوپوئتیک بر سفرنامه خسی در میقات جلال آل احمد روشن شد که اولاً سفرنامه‌ها به دلیل توجه بیشتر نویسنده به مکان واقعی، یکی از بهترین متون ادبی برای پیاده کردن این نظریه است. بررسی ژئوپوئتیکی این سفرنامه نشان داد که با مؤلفه‌های اصلی نظریه ژئوپوئتیک همچون توصیف شاعرانه مکان، برانگیخته شدن احساسات نویسنده، داشتن دید

انتقادی مطابقت کامل دارد. جلال آل احمد که برای یافتن برادر خود پای به این سفر می‌گذارد، با دیدن اماکن مقدس، دچار انفعالات روحی می‌شود و مطابق آنچه در بنیان‌های نظری ژئوپوئیتیک است، به جستجوی عالم درون خویش می‌پردازد و با قرار گرفتن در این فضاها و دریافت انرژی نهفته در آن، تحت تأثیر قرار می‌گیرد و سبب پویایی ذهن و اندیشه او می‌شود. آل احمد در ابتدای این سفر انسانی است که سال‌هاست آداب دینی را ترک گفته است اما در این سفر و به واسطه قرار گرفتن در مکان‌های دینی و مذهبی رفته‌رفته دچار تحول فکری و روحی می‌شود. ره‌آورد سفر او درکی عمیق از گوهر وجودی خویش است و شاید بتوان گفت مهمترین مؤلفه در ژئوپوئیتیک رسیدن به شناخت و معرفت نسبت به خود است. جنبه بوطیقای و شاعرانگی ژئوپوئیتیک نیز با بیان شاعرانه و ادیبانه جلال، در جای جای حسی در میقات دیده شد. نکته حائز اهمیت دیگر در ژئوپوئیتیک تفکر انتقادی است که نشان داده شد چگونه آل احمد از همان ابتدا نسبت به همه چیز و همه کس با دیدی انتقادی برخورد می‌کند، انتقادی سازنده و دلسوزانه برای بهتر شدن اوضاع و احوال ملت‌ها و کشورهای مسلمان. توصیف دقیق و جزئی پدیده‌ها و فضاها نیز دیگر مؤلفه‌ای است که نویسنده به توصیف دقیق آنها پرداخته است و اصولاً سفرنامه‌های واقعی دارای چنین رویکردی هستند.

منابع

- آل احمد، جلال (۱۴۰۱). حسی در میقات، تهران: معیار علم.
- آبوغبیش، عبد الله (۱۳۹۴). «تصورشناسی دیگری در ادبیات خودی با تکیه بر داستان حسی در میقات از جلال آل احمد» *مجله کاوش‌نامه ادبیات تطبیقی*، ۵ (۱۹)، ۱-۲۵.
- باشلار، گاستون (۱۳۶۴). روانکاوی آتش، ترجمه جلال ستاری. تهران: طوس.
- بسنج، دانیال و حکمی، آزاده و کارناوا ترابی، دومنیک (۱۳۹۹). «توصیف درون با بازنمایی شهر؛ بررسی جغرافیای ادبی در بار دیگر شهری که دوست میداشتم نادر ابراهیمی»، *مجله پژوهش‌های ادبیات تطبیقی*، ۸ (۴)، ۹۳-۱۰۸.
- بمپوری رضاآباد، زهره و مهدوی‌زاده، مژگان (۱۴۰۱). «ویژگی‌های معماری «خانه مشروطیت» با رویکرد ژئوپوئیتیک کنت وایت». *نشریه علمی-پژوهشی زبان و ترجمه فرانسه*، ۵ (۲)، ۵۳-۷۰.
- جواری اسداللهی، محمدحسین و اسداللهی، الله شکر و سکوت جهرمی، فاطمه (۱۳۹۹). «جستجوی مکان و خویشتن؛ بررسی داستان گل‌های زوال پاتریک مودیانو از منظر ژئوپوئیتیک». *نقد زبان و ادبیات خارجی*، ۲۴ (۲۴)، ۱۷۱-۱۸۷.

- حسینی، زهرا و مهرکی، ایرج (۱۴۰۰). «خوانش پسااستعماری خسی در میقات با تکیه بر نظرات فرانکس فانون». *مجله مطالعات زبان فارسی*، ۴(۷)، ۶۹-۸۴.
- سیدقاسم، لیلا و نوح پیشه، حمیده (۱۳۹۵). «جغرافیای ادبی و شاخه‌های آن: معرفی مطالعات نوین بینارشته‌ای در ادبیات». *فصلنامه علمی- پژوهشی نقد ادبی*، ۹(۳۳)، ۷۷-۱۰۸.
- شوهانی، علیرضا و مریدی، مینا (۱۳۹۴). «حج در سفرنامه ناصر خسرو و خسی در میقات جلال آل احمد». *مجموعه مقالات همایش حکیم خسرو قبادیانی*، ۶۶۲-۶۶۸.
- شمیسا، سیروس (۱۳۸۱). *بیان، تهران: فردوس*.
- کریمیان، فرزانه و حاجی حسن عارضی، غزاله (۱۳۹۶). «جلوه‌های تهران در دستار و گل سرخ: نقدی جغرافیایی بر پایتخت براساس دید خارجی». *پژوهش ادبیات معاصر جهان*، دوره ۲۲ (۱)، ۵-۳۱.
- کمالی، محمود (۱۴۰۱). «نقد جغرافیایی، فضاهای واقعی و خیالی». *مطالعات بینارشته‌ای ادبیات و علوم انسانی*، سال دوم (۲)، ۳۰۳-۳۱۶.
- کهنمویی پور، ژاله (۱۳۹۱). «ادبیات هنر و نقد جغرافیایی». *نقدنامه هنر*، ۴(۴)، ۷۵-۸۳.
- نظری منظم، هادی و جرونده، زینب (۱۳۹۸). «کاربست نقد جغرافیایی در خوانش دو رمان «سرانجام شری» و «لحی‌آلاتینی»». *مجله پژوهش‌های ادبیات تطبیقی*، ۷(۱)، ۹۱-۱۱۵.
- Hashas, M. (2017). *Intercultural Geopoetics in Kenneth White's Open World*, Cambridge Scholars Publishing.
- Italiano, F. (2008). "Defining Geopoetics, Écriture ET chaos, Université invitee", (6), 1-11. DOI: 10.4000/trans.299.
- Magrane, E. (2021). "Climate geopoetics (the earth is a composted poem)". *Dialogues in Human Geography*, Volume 11(1), 8-22.

روش استناد به این مقاله:

حیدری، محمود و چوبینه، الهام. (۱۴۰۲). «تحلیل سفرنامه خسی در میقات جلال آل احمد از منظر ژئوپوئتیک». *نقد و نظریه ادبی*، ۱۵(۱): ۱۵۵-۱۷۰. DOI: 10.22124/naqd.2024.25468.2503

Copyright:

Copyright for this article is retained by the author(s), with first publication rights granted to *Naqd va Nazaryeh Adabi (Literary Theory and Criticism)*.

This is an open-access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution License (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided that the original work is properly cited.

